

HIPERBOREJA U SRPSKOJ ARHEOLOGIJI*

Aleksandar Palavestra

Odeljenje za arheologiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Monika Milosavljević

Odeljenje za arheologiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Apstrakt: *Hiperboreja, mitska zemlja čistih i blaženih bezgrešnika, negde daleko na nedefinisanoj Severu, vazda je bila pogodno tlo za genezu različitih genealoških interpretacija i svojatanja, kako rasnih, nacionalnih, ideoloških, tako i pseudonaučnih, ali ona je takođe i legitimni predmet naučnog interesovanja istoriografije, arheologije i lingvistike. U srpskoj arheologiji prvi je Miloje Vasić razmatrao artefakte i ritualne prakse u Vinči, tumačeći ih, između ostalog, i mitom o Apolonu i Hiperborejcima koji svoje darove, umotane u slamu, šalju sa Severa na Delos. Vasić je vrlo eksplicitno tvrdio da je jasno da se mit o Hiperborejcima mora odnositi na tradicije Vinče i Podunavlja. Hiperborejsku ideju razrađuje i lingvista Milan Budimir, posmatrajući je u ključu balkanskog kontinuiteta. Doprinos ali i zaokret u priči o balkanskoj Hiperboreji donosi rad Drage Garašanin o bronzanodopskim kolicima iz Dupljaje, koja ona tumači u ključu mita o hiperborejskom Apolonu, solarnom kultu i nebeskim kočijama koje vuku labudovi. Dupljajska kolica postaju u srpskoj arheologiji centralni motiv narativa o vezama severne Evrope, Balkana i Egeje u bronzano doba. Ovakva tumačenja, teorijski i hronološki modifikovana, i danas postoje u srpskoj i evropskoj nauci, te su postala interpretativno opšte mesto.*

Ključne reči: *Hiperboreja, kult Apolona, Vinča, Miloje M. Vasić, Milan Budimir, Draga Garašanin, Dupljajska kolica.*

Aleksandar Palavestra

Odeljenje za arheologiju, Filozofski fakultet

Univerzitet u Beogradu

Čika-Ljubina 18–20, 11000 Beograd

aleksandar.palavestra@gmail.com

Monika Milosavljević

Odeljenje za arheologiju, Filozofski fakultet

Univerzitet u Beogradu

Čika-Ljubina 18–20, 11000 Beograd

monika.milosavljevic@gmail.com

Originalan naučni rad

UDK 903/904:25(398)

Primljeno: 26.07.2016.

Odobreno: 24.11.2016.

* Ovaj članak je rezultat rada na projektu *Arheološka kultura i identitet na Zapadnom Balkanu*, br. 177008, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

HYPERBOREA IN SERBIAN ARCHAEOLOGY

Aleksandar Palavestra

Department of Archaeology, Faculty of Philosophy, University of Belgrade

Monika Milosavljević

Department of Archaeology, Faculty of Philosophy, University of Belgrade

Abstract: *Hyperborea, the mythical land of the pure and blessed righteous, somewhere far in the undefined North, has always provided suitable grounds for the generation of various genealogical interpretations and appropriations, racial, national, ideological, as well as pseudo-scientific. However, it is also a legitimate object of research of history, archaeology and linguistics. In Serbian archaeology, it was Miloje Vasić who first scrutinized the artifacts and ritual practices at Vinča, interpreting them, among other, as representations of the myths of Apollo and Hyperboreans sending their gifts from North to Delos wrapped in hay. He very explicitly argued that the myth of Hyperboreans clearly relates to the traditions of Vinča and the Danube valley. The Hyperborean theme was also elaborated by the linguist Milan Budimir, treating it in the light of the Balkan continuity. Draga Garašanin contributed, but also changed the idea of the Balkan Hyperborea in her paper on the Bronze Age chariot from Dupljaja, interpreting this find in the light of the myth of the Hyperborean Apollo, the solar cult and the heavenly chariot with swans. The Dupljaja chariot became the central motif in the Serbian archaeology inferring the connections of northern Europe, the Balkans and the Aegean during the Bronze Age. Similar interpretations, theoretically and chronologically modified, are still present in the Serbian and European archaeology today.*

Key words: *Hyperborea, Apollo cult, Vinča, Miloje M. Vasić, Milan Budimir, Draga Garašanin, Dupljaja chariot.*

Aleksandar Palavestra

Department of Archaeology, Faculty of Philosophy

University of Belgrade

Čika-Ljubina 18–20, 11000 Belgrade

aleksandar.palavestra@gmail.com

Monika Milosavljević

Department of Archaeology, Faculty of Philosophy

University of Belgrade

Čika-Ljubina 18–20, 11000 Belgrade

monika.milosavljevic@gmail.com

Original scholarly article

UDC 903/904:25(398)

Received: 26.07.2016.

Accepted: 24.11.2016.

Нипербореја, митска земља чистих и блаženih безгрешника, negde daleko na nedefinisanoм Severu, vazda je bila pogodno tlo za genezu različitih genealoških interpretacija i svojatanja, kako rasnih, nacionalnih, ideoloških, tako i pseudonaučnih, ali ona je takođe i legitimni predmet naučnog interesovanja istoriografije, arheologije i lingvistike. Na ovom mestu neće biti govora o nepreglednim pseudonaučnim, danas veoma aktuelnim, zazivanjima Hiperboreje kao srpske (ili ma čije druge) pradomovine. Naprotiv, biće razmotrena samo tema Hiperboreje u interpretaciji srpske arheologije, koja ipak podrazumeva bavljenje graničnim temama i klizav teren.

O Hiperborejcima ima dosta podataka u klasičnoj literaturi. Najpoznatiji je Herodotov opis: „Иза Иседоњана станују Аримаспи, људи са једним оком, даље иза њих су орлови¹, чувари злата, а још даље од ових све до морске обале станују Хиперборејци. Осим Хиперборејаца, сви су ови у непрестаном рату са суседима, а тај су рат започели Аримаспи. И тако су Аримаспи истиснули Иседонце из њихове земље, а Иседонци Ските, док су Скити напали на Кимеријце у њиховим поморским областима на југу и натерали их да напусте своју земљу. (...) Највише знају о њима становници Дела, који тврде да су Хиперборејци увијали своје заветне дарове у пшеничну сламу и слали их Скитима, а од Скита доспели су ти дарови њиховим суседима, и тако од народа до народа, док нису доспели далеко на запад до Јадранског Мора, а одатле на југ у Хеладу, и то најпре у Додону, а одатле су сишли на Малиски Залив, затим су прешли на Еубеју, па онда од града до града стигну и до Кариста, а после овога прођу поред Андра и не сврате на њега. Становници Кариста их наине однесу на Тен, а Тењани на Дел. (...) Ја знам да скоро исто раде Трачанке и Пеонке: умотавају заветне дарове кад приносе жртве краљици Артемиди; и оне никад не приносе те жртве без пшеничне сламе” (Херодот 1959, IV/31–33, 222–223).

Pausanija navodi nešto drugačiju rutu hiperborejskih darova: „У Прасији² је Аполонов храм; овамо се приповеда, стиже првина летине³ као жртвени дар Хиперборејаца, а Хиперборејци је предају Аримаспима,

1 Odnosno grifoni, kao drugde u antičkoj tradiciji.

2 Na istočnoj obali Atike.

3 Prvi požnjeveni plodovi s polja prinošeni su na žrtvu Velikim boginjama u Eleusini. Frejzer (James George Frazer) kaže da je put koji Pausanija navodi drugačiji od Herodotovog, ističući nov, kraći put koji su otvorile crnomorske kolonije (Vuлићевић 1994, 474).

Аримаспи Иседоњанима, од којих првину прихватају Скити и допремају је у Синопу; из Синопе је Хелени преносе у Прасију, а Атињани су ти који је носе на Дел; ову првину рода скривају у пшеничној слами и нико од њих није је видео” (Паусанија 1994, I/31, 116–117). I неки други антички аутори такође споминју ову митску земљу (Diodor Sicilijanski, Hekatej iz Mileta, Pindar, Eshil), a posebno je interesantno to da Hekatej iz Abdere (IV–III vek pre n. e.) spominje Hiperboreju kao veliko ostrvo u Okeanu, s kojeg se vidi Mesec izbliza i na kome je veliki kružni Apolonov hram, što je docnije u slobodnijim i pseudonaučnim tumačenjima bilo povezivano s Engleskom i Stounhendžom (Eko 2014, 224; Greer 2006, 290).

U evropskom srednjem veku je mit o Hiperboreji opstajao zahvaljujući antičkoj tradiciji, uglavnom kao pesnička metafora. U XVIII veku, u vreme bujanja nacionalne svesti evropskih naroda, neki autori, kao Rouland Džouns (Rowland Jones) ili Žan Silvan Baji (Jean Sylvain Bailly), smatrali su Hiperboreju i Sever kolevkom prvobitne rase i jezika. Na tu ideju oslonili su se i neki zagovornici rasne teorije u XIX veku, tražeći poreklo „arijevske rase” na krajnjem severu, u mitskoj Hiperboreji (Eko 2014, 225; Greer 2006, 290). Međutim, za najveću popularnost mita o Hiperboreji zaslužna je okultistička tradicija. Gospođa Blavacki (Helena Petrovna Blavatsky, Елена Петровна Блаватская) prikazala je u *Tajnoj doktrini* (1888) istoriju čovečanstva u kojoj je Hiperboreja polarni kontinent na prostoru od Grenlanda do Kamčatke i domovina džinovskih androginih bića sa čudovišnim osobinama, čime je ovaj mitski severni kontinent vezala za osnovni tok okultističke tradicije sve do današnjih dana.⁴ S druge strane, Fridrih Niče (Friedrich Wilhelm Nietzsche) ukazuje na drevne nordijske i hiperborejske vrline u odnosu na degeneraciju koju je donelo hrišćanstvo, i zato uzvikuje: „Mi smo Hiperborejci!” (u knjizi *Antihrist*, 1888). Hiperborejskim poreklom arijanizma bavili su se autori različitih obrazovnih profila i okultističke provenijencije, ali je ideja o Hiperboreji kao mističnoj mitskoj zemlji počela da okoštava sa pojavom pangermanizma i nacizma. Još je 1912. oformljeno udruženje *Germanenorden* posvećeno filozofskim osnovama nadmoćnosti arijevac ili ariozofiji. Na vrlo bliskim idejama Hajnrih Himler je 1935. oformio uticajnu instituciju *Društvo za istraživanje drevne nemačke istorije i nasleđa predaka*, poznatiju kao *Anenerbe* (Ahnenerbe Forschungsund Lehrgemeinschaft). Deo ove tradicije čine okultizam, odbacivanje svakog oblika

4 Helena Petrovna Blavacki (1831–1891), osnivač *Teozofskog društva* (1875) i istoimenog pokreta, bila je jedna od najuticajnijih ličnosti okultizma XIX veka. U svojoj knjizi *Tajna doktrina* (1888) pisala je o neobičnoj prošlosti Zemlje i ljudskog roda. Hiperboreju je smatrala nekadašnjim ogromnim kontinentom na prostoru od današnjeg Grenlanda do Kamčatke, koji je bio postojbina drugog (po redosledu) izdanka zemaljske rase, velikih androginih čudovišta. Zahvaljujući uticaju Helene Blavacki i teozofskog pokreta, ideja o polarnom kontinentu postala je sastavni deo doktrina mnogih okultnih tajnih društava i pseudonaučnih učenja u XX veku, kao što su, recimo, teorija o Večnom ledu, šupljoj Zemlji itd. (Greer 2006, 113–115, 290–291; Eko 2014, 230–247).

moderne naučne teorije, kao i potraga za čistom i iskonskom (germanskom) mudrošću. Za najznačajnijeg autora popularizacije uloge hiperborejske civilizacije može se uzeti Julius Evola (Giulio Cesare Andrea Evola) (Eko, 2014, 223–247).

„Smeštanje primordijalnog centra ili sedišta ‘olimpijske’ civilizacije iz zlatnog ciklusa u borealni ili nordijsko borealni predeo koji je postao nenastanljiv, drugo je osnovno tradicionalno učenje koje smo već izložili i na odgovarajući način dokumentovali. Tradicija hiperborejskog porekla u svojoj primordijalnoj olimpijskoj formi i u svojim ponovnim pojavljivanjima ‘herojskog’ tipa, u osnovi je civilizatorskih akcija koje pokreću rase koje se u periodu koji se proteže od kraja glacijalnog i neolitskog doba šire na evroazijskom kontinentu” (Evola 1937, prema Eko 2014, 244).

Dakle, pitanja o Hiperborejcima i o njihovoj zemlji delikatno su isprepletana s pitanjem porekla, rasne čistote i tzv. nordijskih teorija. S jedne strane, odavno je isticano da je protivljenje nordijskim teorijama i uzorit moralan stav Miloja M. Vasića dobra osnova srpske arheologije, bez obzira na brojna dalekosežna skretanja od naučnih trendova njegovog vremena. S druge strane, nije nikakva tajna da je Miloje M. Vasić, još od početka XX veka, čitavu praistoriju Podunavlja, a posebno njene ritualne aspekte, tumačio u ključu grčke religije i mitologije (isprva egejske, bronzanodopske, a potom klasične). Već se u Vasićevim ranim radovima provlači hiperborejska tema, koja je zablistala u prvom tomu *Preistoriske Vinče* (1932), gde je čak istaknuta kao poseban dodatak (*Vinča i hiperborejski mit*). Tu on piše da se „pitanje o odnosu praistorijskog naselja u Vinči prema mitu o Hiperborejcima **samo sobom postavlja**”. Uz ovo vredi napomenuti da domen mita i kulta jeste polje proučavanja u arheologiji koje je još od Vasića pa naovamo postavljeno kao ekskluzivno i vezano za poziciju autoriteta. Održavanje te tradicije, kao i tematika kulta i mita vezani su za izrazite epistemološke probleme u našoj struci (Palavestra 2013; Milosavljević i Palavestra 2016). Upravo zbog toga ona ne sme biti prepuštena ateorijskom i mističnom domišljanju.

Prvi od problema na koje treba skrenuti pažnju jeste mešanje ideološke pozicije i teorijsko-metodoloških osnova objašnjenja u arheologiji. Kako je to vrlo dobro pokazano na primeru odnosa Kosina (Gustaf Kossinna) – Kostševski (Józef Kostrzewski), poželjan ideološki stav nije garant metodološke utemeljenosti (Raczkowski 2011; Bandović 2012, 642). Čak naprotiv, ideološki suparnici mogu se koristiti identičnim metodama u nauci da dokažu svoje podjednako neracionalne premise. Prenos ideja u nauci je vrlo specifično polje koje iziskuje pažljivu elaboraciju, zbog čega se hiperborejske teme pokazuju kao dobri indikatori načina na koji je funkcionisala srpska arheologija. Naime, od njenog osnivanja do osamdesetih godina XX veka srpsku arheologiju ne možemo po-

smatrati izolovano od uticaja arheologije i antropologije nemačkog govornog područja (iako su se oni menjali u tom dugom periodu), pa je recepcija ideja o poreklu, rasnoj čistoti i etničkim identifikacijama vrlo važna (Bandović 2012, 629–648; Novaković 2012, 51–71). Kada se ovo pitanje recepcije specifično usmeri ka Hiperboreji i njenim zamišljenim stanovnicima, pokazuje se lice srpske arheologije koja je u pitanjima mita i kulta ekskluzivna, izrazito mistična i tendenciozno nastoji da bude ateorijska. Bavljene apolonijским temama kod nas je dobro opisao profesor Aleksandar Jovanović pokušavajući da prati način na koji je na ovom polju radio Dragoslav Srejić:

„Naš profesor Dragoslav Srejić imao je izuzetnu naklonost, prijemčivost i razmahnutost za naslućene, nedorečene istine i sumnjama obhrvane teze. U takvim okolnostima smelo je nudio svoje pretpostavke, po pravilu, anticipirajući naučnu istinu koja je sustizala kasnije idući nekim svojim strogo ustrojenim hodom. Iz ovakve, u suštini, usamljeničke postojanosti i sa vrha prizivnog svim vetrovima iznedrio je bezbroj novih ideja, stamenih naučnih istina, ali i obilje putokaza posutih pred druge istraživače. (...) Pokušaću, ne bez rizika, koji je po Profesoru bio nužni, ali i poželjni deo naučne igre, da rekonstruišem apolonijско sakralno načelo na severobalkanskom prostoru” (Jovanović 2003, 9).

HIPERBOREJA IZMEĐU MITA I NAUČNE ČINJENICE

Baš zato što hiperborejske teme, koje odišu Severom, čistotom, drevnošću i epihorskim davninama, potpuno odudaraju od onog što danas podrazumevamo pod rezultatima naučnog rada, njihovo praćenje nam može pomoći. Hiperboreja je zvučna reč koja odzvanja toliko moćno da se i ne preispituje, pa su stoga mehanizmi proizvodnje i prenošenja znanja kroz ovo polje veoma dobro očuvani. Za jasniju kontekstualizaciju istorije ideja o Hiperboreji u srpskoj arheologiji potrebno je razumeti naučnu tradiciju u kojoj su hiperborejske teme narasle iz mita u naučne činjenice. Drugim rečima, treba razumeti epistemologiju i običaje naučne zajednice u kojoj je ova vrsta prelaza moguća.

U tekstu *To look, to see, to know* Ludvik Flek (Ludwik Fleck) pokazuje na osnovama sociologije znanja kako nastaje ono što naučna zajednica smatra naučnom istinom u određenom trenutku (Fleck 1986 [1947], 129–152). On uspostavlja značaj naučnog kolektiva za formiranje opsega znanja naučne discipline. Na ovom tragu je i tekst Rejmunda Karla (Raimund Karl) o epistemološkim osnovama centralnoevropske praiistorijske arheologije, odnosno arheologije nemačkog govornog područja: *To observe and define is to know: Transfer of epistemology into and in archaeology* (Karl 2015). Karl analizira osnove praisto-

rijske arheologije koja nastaje u Beču oko Morica Hernesa (Moritz Hoernes), na samom početku XX veka, a zatim i posledice konstantnog perpetuiranja Hernesovog pristupa tokom čitavog stoleća (Karl 2015). Arheologija na ovim principima traga za prošlošću *kakva ona zaista jeste (wie es eigentlich gewesen)*, na principima koje je postavio nemački istoričar Leopold fon Ranke (Leopold von Ranke, 1795–1886). Rankeov pristup je ključan za historicizam, koji se shvata kao akademsko krilo romantičarske potrage za prošlošću u devetnaestom veku (Tom 2008, 29–30). Zanimljivo je da je u slučaju bavljenja Hiperborejom i Apolonom kod nas primećeno da se na ovoj tački istraživač rizično približava opasnosti spekulacije, ali da postoji „jedan zalog i krupan beleg u našoj arheološkoj literaturi na koji mogu spokojno da se oslonim. Reč je o dalekovidom i postojanom tumačenju Dupljajskih kolica u Apolonovom hiperborejskom svetlu i sakralnom kontekstu” (Јовановић 2007, 9). Drugim rečima, konstatovane i prihvaćene činjenice u literaturi, makar bile i upitne, ostaju i nadalje činjenice.

Rejmund Karl analizira pozitivizam kraja XIX i početka XX veka na Bečkom univerzitetu kao vid esencijalističke epistemologije, koja, pored toga što je vrlo problematična, predstavlja i formu koja se relativno lako i neoštećeno prenosi duž arheološkog rodoslovnog stabla među austrijskim profesorima praistorijske arheologije u XX veku. Ovaj primer je zgodan ne samo zato što ilustruje važnost proučavanja teorijskih temelja i transfera ideja u arheologiji nego je od najneposrednijeg značaja budući da su baze srpske arheologije nastale na istim neopozitivističkim principima. Ključ Hernesovog metoda jeste imitacija onog što uspešni naučnici njegovog vremena rade. Naravno, oblasti za ugledanje su prirodne nauke, odnosno Hernesov princip podrazumeva kopiranje onog što „prirodnjaci” rade – posmatraju, definišu i stvaraju pravo znanje. Karl ovo naziva metodologijom u tri koraka, koja je prenošena na naredne generacije. Prema njemu, transfer je podrazumevao minimalne ili gotovo nikakve izmene, primarno zato što je suština naučnog rada prenošena sa mentora na učenika podražavanjem, a nikako verbalizacijom šta se i na koji način radi. Učenje je, dakle, sačinjavalo praćenje uspešnog primera učitelja, da bi rezultati ovakvog pristupa i intelektualne klime za rezultat imali: insistiranje na podacima ili materijalu kao prioritetu, sabiranje velikog broja podataka, pedantan opis podataka, klasifikaciju prema definicijama, kao i nedostatak kritičkog preispitivanja teorijskih osnova sopstvenog rada (Karl 2015).

Osnivanje srpske arheologije ima sličan koren, a prepoznate karakteristike žilavog čuvanja pozitivizma u austrijskoj arheologiji svakako imaju svoje paralele kod nas. U odnosu na ovu trasu, pozicija Miloja Vasića spram istorije discipline je u nekoliko stvari specifičnija, a ta razlika proizlazi iz njegovog bavljenja praistorijom, na bazi repera klasične starine (Бабић 2008, 128–32; Palavestra, Babić 2016). Stoga nije nimalo čudno što Hiperborejci postaju jedno od važnih pitanja praistorijske arheologije u Srbiji. Iako je u ničeanskoj mitološkoj opo-

ziciji apolonijsko-dionizijsko srpska arheologija davala prednost dionizijskom principu, kao navodnom pokazatelju dubokog paleobalkanskog kontinuiteta i autohtonog supstrata, apolonijska tema je prisutna i važna u domaćoj disciplini upravo zbog Hiperboreje.

Postavlja se pitanje kako je ta argumentacija građena ili kako su Hiperborejci postali prastanovnici Podunavlja. Uz takvu osnovu, početkom XXI veka arheolozi su u domaćoj sredini, u svastikama na praistorijskim nalazima počeli da prepoznaju hiperborejski ciklus solarnog i htonskog agrarnog kulta (Јовановић 2007, 10).

HIPERBOREJCI, PRASTANOVNICI PODUNAVLJA

Kako ističe Entoni Smit (Anthony Smith), da bi se mase mobilisale nužan je povratak zajedničkoj prošlosti. Odnosno, da bi nastala uverljiva predstava nacije, potrebno je otkriti i prisvojiti vrednu prošlost, po kojoj se jedno društvo razlikuje od drugog. Stoga je povratak u zlatno doba verovatno suštinska komponenta nacionalizma. Za populaciju koja pokušava da uspostavi nacionalni identitet, zlatno doba znači nalaženje korena i kontinuiteta, autentičnost i dostojanstvo. Upotrebljiva prošlost treba da bude živa u sećanju, takva da se može otkriti preko predmeta, starih tekstova i usmenog predanja i da se može širiti preko javnog obrazovanja i masovnih medija. Zlatno doba mora biti proverljivo i dobro potvrđeno, čemu u velikoj meri mogu doprineti naučne discipline koje se bave prošlošću. Arheologija može dati opipljivost dubokoj herojskoj prošlosti. Sećanje na zlatno doba je važno u pokretanju, ujedinjavanju i usmeravanju energije „naroda” u procesu formiranja nacije. Tako hiperborejska epihorska starina može biti izvor stalne inspiracije i dati dostojanstvo naciji (Smit 1999, 93–110). Na ovaj način je Miloje Vasić mogao videti svrhu interpretiranja Vinče u egejskom ključu a preko termina klasične arheologije.

Demonstracija Vasićeve argumentacije mogla bi se prikazati na sledeći način. Pošto su, recimo, na Delosu nađene stupe za tucanje crvene boje (kao navodno i u Vinči), zato što na Eubeji postoji kosturnica (kao i u Vinči), te zbog sličnosti vinčanskih figurina s kikladskim idolima, Vasiću se čini „prirodno” da Herodotove podatke i mit o Hiperborejcima tumači komparacijom arheoloških nalaza sa Delosa i Vinče: „Moje tumačenje pojedinih delova tog mita osnivaće se, prirodno, na rezultatima arheološkog ispitivanja s jedne strane Delosa, a s druge u Vinči” (Vasić 1932, 143). Zanimljivo je da autor ima rezerve prema „racionalizmu starih pisaca”, i njihovim tumačima, koji su mitove o Arimaspi-ma i Hiperborejcima objašnjavali ostatkom vesti o starom karavanskom putu (Vasić 1932, 144). Vasiću je, naime, bilo potrebno nešto drugo. Smatrao je

da i Vinča, kao svaki drugi veliki arheološki lokalitet, poput Knososa, Troje ili Delfa, mora da dobije svoj etiološki mit:

„Ослањајући се на досадашње искуство у Археологији, која је у старим митима нашла толике потврде за своја открића, – Минос и палата у Кнососу на Криту није једини, нити усамљени, изузетни случај – потребно је запитати се, нарочито после открића у Винчи, да ли се у миту о Хиперборејцима не налази традиција, сећање на неке догађаје и доба који су, у Херодотову добу, већ давно изbledели, а чија је успомена нашла прибежиште и у миту о Хиперборејцима? На то питање се, данас, мислим, може дати потврдан одговор” (Васић 1932, 144).

Suština Vasićeve teze jeste to da su u pozno bronzano doba (poznо kикladsko L. C., или poznо minојsko L. M.) kolonisti sa Kiklada osnovali Vinču, o čemu, po njemu, svedoče brojne paralele između egejskih i vinčanskih arheoloških ostataka: običaj sahranjivanja pokojnika u grobnicama s dromosom unutar naselja, sličnosti u keramici, žrtvenici s konsekrativnim rogovima (za kakve Vasić pretpostavlja da su postojali i na Delosu), urezane „marke” na keramici, *Hajd vaza*, figurine... Sve u svemu, manje-više uobičajen repertoar argumenata koji je Vasić još od 1908. koristio da bi prikazao pretpostavljene egejske uticaje u kultu, religiji i umetnosti Podunavlja i Vinče (Vasić 1932, 146–151). Poziva se čak i na Evansa, koji govori o sakralnim predmetima na Kрitu, namenjenim za propagandu prema Severu, *in partibus infidelium*, u koje, kako Vasić veli, „сада смемо убројати и Дунавску долину” (Васић 1932, 150; Evans 1928, 284).

Iako, kao i običно, navodi mnogobrojне uopštene i formalne sličnosti, koje smatra dokazima neospornih veza između Egeje i Podunavlja u bronzano doba, uključujući i navodnu egejsku kolonizaciju koja je donela nove kultove i rituale, umetnički stil, ali i трговаčke и привредне veze, na prvi pogled nije jasno зашто је Vasić izabrao baš причу о хиперборејским даровима за етиолошки мит своје преисторијске Винче. Један детаљ, међутим, открива како Vasić гради most između podunavske праисторије, блажених Хиперборејца, Аполоновог светилишта на Delosu и бронзанодопске, а потом и класичне Egeje. Тај детаљ је слама, а нју му је обезбедио Veselin Čajkanović својим радом *Božićna slama* (Čajkanović 1994, 82–86).

Pokušavajući da odgonetne poreklo običaja prosipanja slame po kući za Badnje веће, Čajkanović иштиче да је то остатак дрвног претхришћанског култа предака, те да је uostalом читав Božić својеврстан „mртвачки празник” посвећен душамa pokojnika. Navodeći mnoge slovenske, „indogermanske”, „indoariјевske”, а нарочито античке грчке обичаје vezane за slamу, Čajkanović, u svom poznatom komparativističkom манирu, закључује да слама има привлачну снагу за bogove и душе предака и да се зато жртвени дарови простирu по слами, односно на нјој се приређује gozba за душе pokojnika. Vasić и Čajkanović су радо при-

begavali pronalaženju drevnih običaja u savremenom balkanskom i srpskom folkloru. Koreni same pojave, po njima, mogli su biti duboki, bilo paganski, preslovenski, bilo praistorijski, a po potrebi i grčki slojevi balkanskog i šireg indoevropskog nasleđa. Taj metod kod Vasića i Čajkanovića gotovo da nije iziskivao nikakvu teorijsku eksplikaciju, iako je ona svakako postojala u postulatima komparativističke škole jednolinijskog evolucionizma, prvenstveno kod Frejzera, ali i Maksa Milera (Палавестра 2011). Čajkanović, doduše, u svom radu uopšte nije spomenuo Hiperborejce niti njihove darove uvijene u slamu, namenjene Apolonovom svetilištu na Delosu, verovatno zato što bi mu to bilo skretanje s osnovne linije argumentacije, tj. teze da je posipanje slame zapravo prostiranje trpeze za predačke duše (Čajkanović 1994, 85). No, Vasić se bukvalno hvata za slamku i u Čajkanovićevom radu nalazi objašnjenje za hiperborejski kult, kao i za običaje tračkih i peonskih žena da žrtve Artemidi uvijaju i postavljaju na slamu, što spominje Herodot (Васић 1932, 144, 145; Херодот 1959, IV/31–33, 222–223).

Vasić je još i u svojim ranim radovima, kao i Čajkanović, posvećivao pažnju ideji sirvivala i dugom trajanju određenih „fosilizovanih” pojava i narodnih običaja koji svedoče o dubokim i iskonskim korenima. Tako u veoma elaboriranom radu *Slava – krsno ime*, iz 1901, Miloje Vasić dokazuje da srpska slava ima svoje korene u antičkom grčkom kultu herosa. Veoma je značajno da tu, osim što u radu citira Frejzera (James George Frazer), Tajlora (Edward Burnett Tylor), kao i svoje neizbežne autoritete za grčku religiju, Furtvenglera (Adolf Furtwängler), Nilsena (Martin P. Nilsson) i Rodea (Erwin Rohde), Vasić eksplicira i svoju teorijsku poziciju (Milosavljević i Palavestra 2016).

Slobodno i štedro korišćenje analogija između balkanske praistorije i helenske kulture, kao što je poznato, postaće temelj Vasićevog metoda, koji ga je konačno odveo u slepu ulicu jonske kolonije Vinče. Tridesetak godina posle rada o slavi i krsnom imenu Miloje Vasić, kako smo videli, ponovo prepoznaje kult herosa na Vinči u „kosturnici” i dovodi ga u vezu s Hiperborejcima, poredeći ga i s grobovima hiperborejskih devica na Delosu i šire, s kultom mrtvih na Kikladima (Васић 1932, 148–149). Osim opštijih sepulkralnih sličnosti, on ističe i dve posebne pojave za koje smatra da su dokaz veza „hiperborejske” Vinče i Kiklada. Jedna su ostaci „rogožina i tkiva na dnima zemljanog posuđa”, a druga – urezane „marke” (danas poznatije u pseudonaučnoj javnosti kao „vinčansko pismo”⁵). Vasić, začudo, ne dovodi tragove asura na keramici u vezu s darovima zamotanim u slamu, već za te otiske – kao i za urezane „marke” – ističe da su „specijalne odlike kikladske keramike” (Васић 1932, 147). Navodi da je praistorijsko Podunavlje, kolonizovano iz Egeje, imalo proizvode koji su se na Kikladima mogli razmenjivati za strane proizvode, te da je „утицај централних религиозних светилишта на Делосу очевидан и неоспоран у Вин-

5 Za „vinčansko pismo” v. Palavestra 2010.

чи, која се у извесном добу налазила у тајанственој земљи Хиперборејаца” (ibid., 150–151).

Vasićev zaključak je veoma značajan za dalji tok ideje o podunavskim Hiperborejcima. On naime veli da su stanovnici Dunavske doline postali „културно и религиозно Егејцима пре него што су сишли у Грчку, уколико су уопште тамо силазили. Полазећи из Егеје, с Киклада, егејска култура и религија, извршиле су, у позном минојском добу своју мисионарску улогу у Дунавској Долини. Оне су одавде, у једном правцу зрачиле и даље према Северозападу Европе, а у другом правцу су сишле, с најездама северних племена у континенталну Грчку и у Егеју, у свој првобитни завичај” (Васић 1932, 152).

Vasić se i у својим позним radovima vraćao temi podunavske Hiperboreje, али вреди се задржати на идеји о својеврсном репозиторијуму дrevних егејских културних елемената, сачуваних у Подунављу и на северном Балкану (код Hiperborejaca), одакле су они повремено нicali „из аутоhtonог supstrata” и ширили се ка северу и југу. Ту идеју разрађивао је с великим жаром Milan Budimir, уз Čajkanovića i Vasića, трећи stub идеје о дrevним balkanskim (dakle i грčkim) културним традицијама, које зраче из дубоке праисторије све до модерних времена.

У тексту *Balkanski prilog Oktobru*, који је објавио у knjizi *Sa balkanskih istočnika*, Budimir sasvim nedvosmisleno povezuje Hiperborejce s дrevним stanovništvом Podunavlja, али i оним северно од Karpata (Будимир 1969, 262–282). Он veli да се на основу античких података „може рећи да је класични мит о срећним и мирољубивим праведницима у простору северно од Дунава морао имати неку реалну подлогу” (Будимир 1969, 272). У Hiperborejcima северније од Skita он препознаје slovenske narode, који су – исто као i Hiperborejci – мирољубиви, праведни i skloni pesmi. Како veli, за разлику од западноевропске периферије, међу тим „slovensким Hiperborejцима” у евроазијском простору разvijала се виша i напреднија simbioza која је vezivala ljude i narode. Otud, по njemu, потиче hiperborejska мирољубива pesma, или pravdoljubivost podunavskih Abijaca: „У том простору поред Скита и покорених Словена, поред Гета који идеју о бесмртности преузимају од Иранаца и преносе даље на југ, поред нурских и кимберских Словена живе и хомерски Галактофаги. (...) Сав овај *barbaricum* што живи северно од Дунава представља не само за хеленско и хеленистичко доба него и за цели потоњи *Imperium Romanum* област где срећним животом живи проста праведна и мирољубива чељад” (Будимир 1969, 265–266). То је, како Budimir piše, „онај део Европе у који су антички књижевници и историчари локализовали своје утопије и њихове мирољубиве праведнике, најпре хомерске Хиперборејце, затим остале скитско-словенске мешавине, као хомерске Абијце и Ајсхилове Габијце, наше Плеисте и Агатирсе и најзад гетске мистичаре који су, како се мисли, посредовали између Платона и Заратустре” (Будимир 1969, 268).

Budimir, dakle, s jedne strane ističe antički utopijski narativ o Hiperborejcima i drugim miroljubivim pravednicima severno od Dunava, ali ih, s druge strane, nedvosmisleno identifikuje kao skitsko-slovensku mešavinu, gde je, po njemu, (kao i kod Agatirsa) postojala prvobitna indoevropska zadruga, koja se zadržala upravo kod slovenskih plemena sve do XX века (Будимир 1969, 272). Takva identifikacija Hiperborejaca sa Slovenima i prepoznavanje drevnog etničkog kontinuiteta opstojalog među Slovenima, a posebno na Balkanu, u potpunosti se uklapaju u diskurse o Hiperboreji kao mitskoj pradomovini pravednih i neiskvarenih predaka, kakvi su se javljali kod evropskih naroda još od XVIII veka, da bi se zloćudno razbuktali u XIX i XX veku različitim dokazivanjima hiperborejskog porekla arijevske rase (Eko 2014, 225–234). Na tendencioznim i površnim tumačenjima Budimirovog dela o Hiperborejcima i Slovenima izrasla je docnije čitava šuma različitih pseudonaučnih tumačenja, u koja na ovom mestu nema smisla ulaziti. Dovoljno je u neki internet pretraživač ukucati reči „Hiperboreja, Sloveni, Srbi” i istraživač će biti suočen s bujicom sajtova i foruma koji, uz slovenski predznak, ponavljaju mnoge rasističke konstrukcije i stereotipe na kojima su građeni i nacistički genealoški mitovi o Hiperboreji, Tuli, polarnom mitu, većitom ledu i Severu kao kolevcu arijevske rase (Greer 2006, 290–291, 408–411, 412–414; Eko 2014, 230–237).

U srpskoj arheologiji, međutim, Vasićevo i Budimirovo identifikovanje Hiperborejaca kao prastanovnika Podunavlja nije naišlo na veći odjek, mada je taj mit o balkanskim i praslovenskim Hiperborejcima postao još jedan u nizu omiljenih i kulturnih stereotipa koji se ne proveravaju, već se uzimaju zdravo za gotovo zahvaljujući autoritetu izvora. Udaljeni odjek tog shvatanja o našim autohtonim Hiperborejcima može se ipak prepoznati u radovima Aleksandra Jovanovića, koji je, svojim raskošnim baroknim stilom, spominjao „severni hiperborejski prostor” i njihove „epihorske davnine” (Јовановић, 2007, 43, 107, 144). U jednom intervjuu Jovanović, doduše smelo, izjavljuje: „Dunav jeste granica, a Hiperboreja je u stvari Dakija” (Jovanović 2008).

DUPLJAJSKI APOLON

Mit o Hiperborejcima i njihov svojevrsan interpretativni kult u srpskoj arheologiji zadobio je nov tok zahvaljujući radu Drage Garašanin o Dupljskim kolicima (Гарашанин 1951). Zato vredi detaljnije pogledati kako je nastala interpretacija praistorijskog nalaza poznatog kao Dupljska kolica u ključu klasične arheologije.

Draga Garašanin tumači jednu od ikona srpske arheologije – poznata bronzanodopska kolica iz Dupljaje – u ključu antičkih mitova o Hiperborejcima. Uklapajući se u već spomenut dionizijsko-apolonijski polaritet srpske ar-

heologije, autorka se u identifikaciji lika i predstave na kolima dvoumi između Dionisa i Apolona, navodeći i balkanske korene, srodnosti i preklapanje nekih elemenata njihovog kulta. Konačno ipak zaključuje da se:

„Аполон и Дионис изједначују у култу како по местима у којима се поштују, тако и по начину и врсти жртава које им се приносе. Фигура на нашим колима свакако представља божанство плодности, на колима која вуку барске птице, такође симбол плодности. По нашем мишљењу то божанство може бити трачки претеча Аполона обучен у женско одело. Његову је улогу у тим крајевима играо свакако неки други бог плодности, највероватније трачки Дионис. Да је то представа хиперборејског мита било би можда сувише смело тврдити, ма да би за то имали разлога. Једно је сигурно, да је како фигура те врсте, тако и још више запрега, тесно везана за земљу Хиперборејаца, коју можемо локализовати у наше Подунавље, и да се та фигурална представа сасвим слаже са представом коју су могли имати Грци о земљи Хиперборејаца и божанству које у тим крајевима проводи шест месеци, да би се поново вратило на Делос и у Делфе, на колима која вуку лабуди, птице чија је постојбина та земља” (Гарашанин 1951, 272).

Ovaj rad Drage Garašanin zapravo je, u potpunosti, pisan u Vasićevom maniru. Da kojim slučajem ne znamo ime autorke, mogli bismo ga po metodi, argumentaciji, izvorima, literaturi i tematici mirne duše pripisati istraživaču Vinče. Štaviše, Draga Garašanin čak koristi i Vasićevu argumentaciju o podunavskim Hiperborejcima i darovima zavijenim u slamu (Гарашанин 1951, 271). Miloje Vasić je, međutim, ovaj rad „dočekaо na nož” i kritikovao ga je u izuzetno oštrom, čak i ličnom tonu (Васић 1954). Osnovna Vasićeva zamerka bila je to da su Duplјajska kolica navodno falsifikat, a to svoje mišljenje je, između ostalog, branio činjenicom da figura na kolicima ispod dugačke haljine kriје мушке genitalije, што nije грчки манир, јер „фалос у грчкој култури није био сраман” (Васић 1954, 379).

Neupućenom u idejne tokove srpske arheologije bi ovakav postupak mogao izgledati začuđujući, ali valja imati u vidu da je Draga Garašanin bila u krugu onih arheologa koji su bespoštedно критиковали Vasićevu pogrešnu hronologiju Vinče (Korošec et al. 1951; Palavestra 2013). Vasić je verovatно smatrao nedopustivim da baš njegovi oponenti, kao uljezi i „početnici”, zalaze u ono što je smatrao svojim ekskluzivnim забраном, те да се туда слободно крећу и да бронзанодопске артефакте из Подунавља (у „njegovom” кључу) тумаче грчком митологијом и трансформацијама дубљег балканског супстрата. Тако он вели: „Она (Д. Г.) је по несрећи, била студент за време немачке окупације, кад на Катедри археологије није било наставника. Она је доживела ову

тешку несрећу, због које је морала постати археолог самоук (аутодидакт)⁶ чија је судбина зла (...) Она се бацила на писање чланка о чезама, за шта је потребно знање многих факата и доброг метода, што она нема⁷ (...) Из искуства ми је познато да млади археолози, почетници, најпре се огледају на пољу грчке религије, не знајући да је то најклизавији и најопаснији пут. Ако су паметни и озбиљни, они то брзо увиде и беже од тога (...) Класична религија је веома компликована јер су у њој конзервативизмом очуване *survivances* (*survivals*) и најстаријих религија на територији Грчке” (Васић 1954, 377). Да је претпоставка о Васићевим мотивима ове критике оправдана, сведочи и необична чињеница да Васић, uprkos tome што сматра да су Дупљajsка коллица фалсификат, нуди алтернативно објашњење митолошке представе на овом артефакту! Наиме, он сматра да би иза мита о Аполону, који се сели свако пола године, могао стајати обичај сезонског *transhumantnog* стоčарења на Балкану (Васић 1954, 379–380).

Повезивање Дупљajских коллица и хиперборејског Аполона кога вук и лабудови или барске птице, uprkos Васићевој критици, опстало је у српској археологији. Штавише, „Дупљajски Аполон” је постао један од омиљених интерпретативних стереотипа. Сама Драга Гарашанин је доцније donekle модификовала своје првобитно тумачење, али је остала при тврђњи да се Дупљajsка коллица могу тумачити у хиперборејском коду:

„Посебно значајне кулне предмете представљају двоја колица од печене земље која су нађена у Дупљаји код Вршца. На колицима која вуку барске птице приказана је стојећа људска фигура у оделу типичном за статуете ове групе. На примерку из Народног музеја у Београду, ради се о мушкој фигури обученој у женске хаљине. Оваква представа, несумњиво се повезује са митом о делфијском Аполону који борави шест месеци у земљи Хиперборејаца, далекој и маглом покривеној области која у концепцијама антике може да се веже за Панонију и доње Подунавље, да би затим наредних шест месеци провео у осунчаном грчком свету, код светилишта у Делфима. Ако се, међутим, ови подаци античког мита и археологије даље доведу у везу са историјским подацима о најранијој грчкој историји и оним што нам у том смислу пружа археолошка грађа, види се да у Грчкој, баш у периоду прелаз

6 Интересантно је да је Васић још у младости тврдио да је и Сима Тројановић аутодидакт, иако је овај докторирао на Минхенском универзитету пре Васића (Васић 1901, 1053–1054; Milosavljević i Palavestra 2016).

7 Васић алудира на Музејски курс који је за време II свetskog rata водио М. Grbić и који јесте похађала и Драга Гарашанин (Bandović 2014, 629–648). Она је, међутим, своје студије започела на Београдском универзитету пре рата (1939) и завршила их по ослобођењу, а Васић јој је био професор (Гарашанин 1955, 216).

из бронзаног у гвоздено доба, или, у смислу грчке историје и митологије у периоду везаном мање или више за епоху тројанског рата, налазимо низ појава у материјалној култури (орнамент меандра) у религијским концепцијама (култ делфијског Аполона) а, коначно и другде, што упућује на тесну повезаност са балканским подручјем” (Гарашанин 1972, 19).

Slično piše i Milutin Garašanin: „Веза с митом о Делфском Аполону изузетно је значајна и као рефлекс дубљих културних веза доњег Подунавља и Грчке, веза које се манифестују и у низу других појава материјалне културе (...) а које крајем другог миленијума показују продор етничких елемената из наших и непосредно суседних крајева према Грчкој, ти елементи су одиграли видну улогу у великим историјским збивањима тога времена који су познати под именом Егејска сеоба” (Гарашанин 1973, 348). I kasnije, u „Praistoriji jugoslavenskih zemalja”, Milutin Garašanin povodom Duplјajskih kolica veli: „Zanimljivo je da se u ovim, pa i nekim drugim elementima dubovačko-žutobrdske grupe nalaze dodirne tačke sa istočnim Mediteranom i mikenskim svetom. Shema statueta u osnovi je slična kritsko-mikenskoj, duplјajska kolica upućuju na vezu sa kultom hiperborejskog Apolona (...) Sve ovo upućuje na nastanak jedne duhovne zajednice, koine, između istočno mediteranskog i sveta donjeg Podunavlja čiji je mehanizam nastanka još nedovoljno jasan, a koju pri tome nije nužno tumačiti u etničkom smislu” (Garašanin 1983a, 532–533).

Duplјajska i srodna „Vršačka” kolica u hiperborejskom ključu tumači i Aleksandar Jovanović, takođe kao i Draga Garašanin 1954, sledeći Vasićevu metodološku matricu. Kao što je već napomenuto, Jovanović smatra da je tumačenje Duplјajskih kolica u Apolonovom hiperborejskom svetlu dalekovido i postojano, te da, uprkos „opasnosti spekulacije i nanosima bremenitih sumnjom”, ono predstavlja siguran oslonac. Potom veli:

„Наставио бих ту идеју још неким примерима са различитих меридијана и хетерогене хронологије. Са методолошког становишта, такав поступак није коректан, али малобројност грађе налаже да се прати сваки траг. Започео бих с најстаријим примерима где је рекао бих, хиперборејска идеја најјучљивија. На тзв. Вршачким колицима, која такође потичу из Дупљаје, приказано је божанство на колима, са прилично сведеним декоративним опусом: доминирају соларни мотиви свастике и концентричних кругова” (Јовановић 2007, 9).

Pošto su na figurini s „Vršačkih kolica” prikazane četiri (3 + 1) svastike, Jovanović to dovodi u vezu sa hiperborejskim mitom: „Slika načela 3 + 1 označena svastikama treba da obeleži hiperborejski ciklus solarnog i hton-

sko-agrarnog hoda: tri sezone na jugu i jednu u severnim hiperborejskim daljinama” (Jovanović 2007, 10). Sličan motiv „hiperborejske cikličnosti” Jovanović pronalazi u tri svastike na dipilonskoj vazi antičkog geometrijskog stila, u tri urezana krsta na reljefu tračkog konjanika iz Paraćina, na antičkoj keramici, pa čak i na hrišćanskim simbolima na poznoantičkom žišku iz Armenije (Jovanović 2007, 10–13). U Jovanovićevim retorički razbokorenim i široko razmahnutim analogijama prepoznaje se Vasićev princip „raznovremenog sinhronizma”, odnosno shvatanja kulta kao izraza konzervativnog, vanvremen-skog, dubinskog kontinuiteta (Milosavljević i Palavestra 2016). Nije nimalo slučajno što Jovanović, pišući o navodnoj hiperborejskoj simbolici na reljefu tračkog konjanika, dozvoljava mogućnost da su tri krsta urezana „u novije vreme da bi se istakla hristijanizacija prikaza koja je već postignuta ikonografskim izjednačavanjem sa svetim Đorđem” (Jovanović 2007, 11). U pitanju je, dakle, kontinuitet hiperborejske ideje koja traje sve do modernog vremena i koja se, po Jovanoviću, može prepoznati i u današnjim vlaškim narodnim pesmama (Jovanović 2007, 144–145).

VEČNA HIPERBOREJA

Isticanje povezanosti između Egeje i balkanskog Podunavlja u bronzano doba, iako u drugačijem tonalitetu od Vasićevog i Jovanovićevog, ostalo je jedna od važnih tema srpske i evropske kulturno-istorijske arheologije i posle raspada „kratke” istorijske, čajldovske hronologije (Garašanin 1983b, 518–519; Tasić 1973; Тасић 1983, 98–99). Posebno je značajno isticanje motiva duhovne podunavsko-mediteranske koine u vremenima velikih etničkih pomeranja i „egejske seobe”, čime je stari hiperborejski mit interpretativno osvežen, a Dupljajski Apolon je postao i ostao opšte mesto i jedna od ikoničnih slika srpske arheologije (Старовић 2013, 56–57; Радојчић 2016). Zaista, prisustvo ćilibarskog materijala baltičkog porekla u mikenskim grobovima, ali i u praistorijskim kontekstima na centralnom i zapadnom Balkanu, nedvosmisleno je potvrđivalo određene veze između Severne Evrope, Podunavlja i Grčke (Harding and Hughes-Brock 1974; Palavestra 1993, 4–5; Палавестра и Крстић 2006, 32–50, s daljom literaturom). Svakako, identifikacija navodnog „ćilibarskog puta” (bilo zapadnog ili istočnog) nije mogla proći bez sasvim neodoljivog pozivanja na Hiperborejce i njihove darove (tj. ćilibar), koji, uvijeni u slamu, putuju sa evropskog Severa *down the line* sve do Grčke (Beck et al. 1968. 17; Grilli 1975; Hughes-Brock 1985, 260–261; Hughes-Brock 1993; Silver 1992, 236–238).

Dupljajska kolica tako postaju važan reper u narativu o vezama severne Evrope, Balkana i Egeje u bronzano doba. Ovakva tumačenja, teorijski i hrono-

loški modifikovana, i danas postoje u srpskoj i evropskoj nauci i postala su interpretativna opšta mesta, te se Dupljajska kolica s barskim pticama po pravilu tumače solarnim kultom, pa čak i predstavom bronzanodopskog solarnog mita (Coles and Harding 1979, 368, 369; Harding 2003, 25–26; Kristiansen 2014, 89; Kristiansen and Larsson 2005, 149–150, fig. 139, Matić 2010, 129–137, s daljom literaturom). Uroš Matić u svom radu o Dupljajskim kolicima primećuje da je grčka umetnost u interpretacijama (ne samo srpske arheologije) služila kao razmernik prema kojem su mereni i praistorijski artefakti: „Zanimljivo je kako se egejska veza u bronzanom dobu posmatra kroz prizmu klasičnog, fabrikujući specifičan kolonijalni diskurs koji je pokrenuo mehanizam citiranja kojim se učvrstio u arheološkoj disciplini (videti Hamilakis 2003; Hamilakis 2007). U takvom diskursu nije pogrešno tumačiti materijalnu kulturu analogijom sa grčkim mitovima i njihovom racionalizacijom” (Matić 2010, 137).

Ovo mišljenje vraća nas na sam početak priče i na Miloja Vasića. Hiperborejci, koje je on uveo da bi svojoj Vinči podario etiološki mit kakav ona zaslužuje, opstali su u srpskoj arheologiji bez obzira na to što su se interpretativni stereotipovi o njima žilavo prilagođavali i maskirali (više nego što su se menjali) u zavisnosti od promena paradigmi. Hiperborejci su zato neodvojivi od interpretacija Dupljajskih kolica, ali i od veza Severne Evrope, Podunavlja i Grčke u bronzano doba, ili ćilibarskog puta. S druge strane, mit o Hiperborejcima prelio se u pseudonauku, a oni su, kao i mnogo puta na drugim mestima i u drugim vremenima, postali izmišljen prototip poželjnih, rasno čistih, severnjačkih, arijevnjskih, slovenskih i srpskih predaka. S obzirom na priče antičkih pisaca o miroljubivim Hiperborejcima, možemo se zapitati da li su oni zaslužili takvu sudbinu?

BIBLIOGRAFIJA

- Bandović, Aleksandar. 2014. Muzejski kurs i arheologija tokom II svetskog rata u Beogradu. *Etnoantropološki problemi* 9/3: 629–648.
- Bandović, Aleksandar. 2012. Gustaf Kosina i koncept kulture u arheologiji. *Etnoantropološki problemi* 7/3: 629–648.
- Beck, Curt, Gretchen C. Southard and Audrey B. Adams. 1968. Analysis and Provenience of Minoan and Mycenaean Amber II: Tiryns. *Greek, Roman and Byzantine Studies* 9/1: 5–19.
- Coles, John and Anthony Harding. 1979. *The Bronze Age in Europe*. London: Methuen & co.
- Eko, Umberto. 2014. *Istorija mitskih zemalja. Beograd: Plato*.

- Evans, Arthur. 1928. *The palace of Minos at Knossos: a comparative account of the successive stages of the early Cretean civilization as illustrated by the discoveries*, Vol. II. London: Macmilan and Co.
- Fleck, Ludwik. 1986 [1947]. „To Look, To See, To Know”. In *Cognition and Fact, Materials on Ludwik Fleck* (Boston Studies in the Philosophy of Science, 87), eds. Robert S. Cohen and Thomas Schnelle, 129–152. Dordrecht: Springer.
- Garašanin, Milutin. 1983a. „Dubovačko-žutobrdska grupa”. U *Praistorija jugoslovenskih zemalja IV: Bronzano doba*, ur. Alojz Benac, 520–535. Sarajevo: Svjetlost.
- Garašanin, Milutin. 1983b. „Vatinska grupa”. U *Praistorija jugoslovenskih zemalja IV: Bronzano doba*, ur. Alojz Benac, 504–519. Sarajevo: Svjetlost.
- Greer, John Michael. 2006. *The Element Encyclopedia of Secret Societies and Hidden History*. London: Harper Element.
- Grilli, Alberto. 1975. „Eridano, Elettridi e via dell'ambra”. In *Studi e ricerche sulla problematica dell'ambra I*, eds. Witold Hensel and Giuseppe Donato: 279–291. Roma: Consiglio Nazionale delle Ricerche.
- Hamilakis, Yannis. 2003. „Learn History! Antiquity, National narrative and History in Greek Educational Textbooks”, In *The Usable Past: Greek Metahistories*, eds. Keith S. Brownand and Yannis Hamilakis, 51–78. Lanham and Oxford: Lexington Books.
- Hamilakis, Yannis. 2007. *The Nation and its Ruins: Antiquity, Archaeology and National Imagination in Greece*. Oxford: Oxford University Press.
- Harding, Anthony. 2003. „The Morava Valley and the Aegean in the Bronze Age”. In *Burial Customs In the Bronze and Iron Age, Symposium, Čačak, 4–8 September 2002*, ed. Rastko Vasić, 23–30. Čačak: Narodni muzej Čačak i Arheološki institut Beograd.
- Harding, Anthony and Helen Hughes-Brock. 1974. Amber in the Mycenaen World, *Annual of the British School of Archaeology at Athens* 69: 145–172.
- Hughes-Brock Helen. 1985. Amber and the Mycenaens. *Journal of Baltic Studies* XVI/3, *Special Issue: Studies in Baltic Amber*: 257–267.
- Hughes-Brock Helen. 1993. „Amber in the Aegean in the late Bronze Age: Some problems and perspectives”, In *Amber in Archaeology. Proceedindgs of the Second International Conference on Amber in Archaeology*, eds. C. W. Beck and J. Bouzek, 219–229. Liblice: Institute of Archaeology Praha.
- Jovanović, Aleksandar. 2008. Nauka kao život; Baštinik svetskog sećanja. Intervju s Aleksandrom Jovanovićem, priredio Miloslav Rajković, *Galaksija Planeta* 31, *Novembar– Decembar 2008*, <http://www.planeta.rs/31/12%20nauka%20zivot.htm> (приступљено 19. 06. 2016).
- Karl, Raimund. 2015. To observe and define is to know: Transfer of Epistemology into and in Archaeology (*nepublikovano*).

- Korošec, Josip, Alojz Benac, Milutin Garašanin i Draga Garašanin. 1951. „problematike” Vinče. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* VI: 5–32.
- Kristiansen, Kristian. 2014. „Religion and society in the Bronze Age”. In *The Handbook of Religions in Ancient Europe*, eds. Lisbeth Bredholt Christensen, Olav Hammer and David A. Warburton, 77–92. Oxon: Routledge.
- Kristiansen, Kristian and Thomas B. Larsson. 2005. *The Rise of Bronze Age Society: Travels, Transmissions and Transformations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Matić, Uroš. 2010. Dupljajska kolica i tela koja nešto znače. *Genero: časopis za feminističku teoriju i studije kulture* 14 (2010): 129–159.
- Milosavljević, Monika i Aleksandar Palavestra. 2016. Vasićev zakon periferije. *Etnoantropološki problemi* 11(3): 775–808.
- Novaković, Predrag. 2012. „The ‘German School’ and its influence on the national archaeologies of the Western Balkans”. In *Scripta in Honorem Bojan Đurić*. Monografije Centra za preventivno arheologiju 1, eds. Migotti, B., Mason, P. Nadbath, B. & Mulh, T., 51–71. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine.
- Palavestra, Aleksandar. 2013. Čitanja Miloja M. Vasića u srpskoj arheologiji. *Etnoantropološki problemi* 8(3): 681–715.
- Palavestra, Aleksandar. 1993. *Praistorijski ćilibar na centralnom i zapadnom Balkanu*. Beograd: Balkanološki institut SANU.
- Palavestra, Aleksandar, Staša Babić. 2016. „False Analogy”: Transfer of Theories and Methods in Archaeology (The Case of Serbia), *European Journal of Archaeology* 19 (2): 316–334.
- Raczkowski, Włodzimierz. 2011. „The ‘German School of Archaeology’ in its Central European Context: Sinful Thoughts”. In *A History of Central European Archaeology: Theory, Methods, and Politics*, eds. Alexander Gramsch and Ulrike Sommer, 197–214. Budapest: Archaeolingua.
- Silver, Morris. 1992. *Taking Ancient Mythology Economically*. Leiden: Brill.
- Smit, Entoni. 1999. „Zlatno doba” i nacionalni preporod. *Reč, časopis za književnost, kulturu, i društvena pitanja* 56: 93–110.
- Tasić, Nikola. 1973. The Problem of „Mycenaean Influences” in the Middle Bronze Age Cultures in the Southeastern Part of the Carpathian Basin, *Balkanica* IV: 19–37.

* * *

Бабић, Сташа. 2008. *Грци и груји. Анџичка њерцејџија и њерцејџија анџике*. Београд: Clío.

Будимир, Милан. 1969. „Балкански прилог Октобру”. У *Са балканских источника. Београд: Српска књижевна заграда*.

- Васић, Милоје, М. 1901. Стари словенски погреб. *Бранково коло* 33: 1040–1054.
- Васић, Милоје, М. 1932. *Преисториска Винча I. Индустрија цинабарииа и космеиика у Винчи*. Београд: Државна штампарија.
- Васић, Милоје, М. 1954. Анализа дупљајских колица, *Жива антика IV/2*: 376–380.
- Вулићевић, Љиљана. 1994. „Коменџари”. У *Паусанија, Ојис Хелаге, I. Нови Сад: Мајица српска*.
- Гарашанин, Драга. 1951. Прилои проучавању Дуиљајских колица. *Сџаринар II*: 270–272.
- Гарашанин, Драга. 1955. Још неколико напомена о дупљајским колицима, *Жива антика V/1*: 214–216.
- Гарашанин, Драга. 1972. „Бронзано доба Србије”. У *Бронзано доба Србије*, ур. Миодраг Коларић, 7–25. Београд: Народни музеј.
- Гарашанин, Милутин. 1973. *Праисторија на џилу СР Србије I*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Јовановић, Александар. 2003. „Култ Аполона у предримском периоду на простору северног Балкана”. У *Раг Драгослава Срејовића на истраживању античке археологије*, ур. Никола Тасић, 9–20. Крагујевац: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитет у Крагујевцу.
- Јовановић, Александар. 2007. *Оилоги из античкој кулџи и иконографџе*. Београд: Филозофски факултет.
- Гарашанин, Милутин. 1973. *Праисторија на џилу Србије*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Палавестра, Александар. 2010. Измишљање традиције: „винчанско писмо”. *Еџно-антиројолошки проблеми* 5(2): 239–258.
- Палавестра, Александар. 2011. У служби континуитета. Етно-археологија у Србији, *Еџноантиројолошки проблеми* 6(3): 579–594.
- Палавестра, Александар и Вера Крстић. 2006. *Мајија џилибара*. Београд: Народни музеј.
- Паусанија. 1994. *Ојис Хелаге, I. Превод и коменџар Љиљана Вулићевић. Нови Сад: Мајица српска*.
- Рагојчић, Ненад. 2016. Дуиљајска колица, Народни музеј у Београду, <http://www.narodnimuzej.rs/zanimljivosti/zanimljiva-arheologija/dupljajska-kolica/> (џрпистиуиљено 21. 07. 2016).
- Сџаровић, Андреј. 2013. „Кочије за земљу Хиџербореју”. У *Андреј Сџаровић, Бојана Борић Брешковић, Таијјана Цвјеџићанин и Емина Зечевић, Народни Музеј. Злаџни Пресек*: 56–59. Београд: Службени џласник и Народни музеј.

- Тасић, Никола. 1983. *Јуџословенско Подунавље од индоевројске сеобе до њродо-ра Скиџа*. Нови Сад – Београд: Матица српска – Балканолошки институт САНУ.
- Тош, Џон. 2008. *У џраћању за иџиоријом*. Београд: Слио.
- Херодот, 1959. *Иџиорија*. Превод Милан Арсенић. Нови Сад: Матица Српска.
- Чајкановић, Веселин. 1994. „Божџћна слама”. У *Веселин Чајкановић, Сабрана дела. Из српске релиџије и мџиологије 1910–1924*. Књџа џрва, ур. Војислав Ђурић, 82–86. Београд: Српска књџевна задруга и Графички завод Партион М. А. М.

Aleksandar Palavestra, Monika Milosavljević

Hyperborea in Serbian Archaeology

Summary

Hyperborea, the mythical land of the pure and blessed righteous, somewhere far in the undefined North, has always provided suitable grounds for the generation of various genealogical interpretations and appropriations, racial, national, ideological, as well as pseudo-scientific. The infinite string of pseudo-scientific invocations of Hyperborea as the Serbian (or any other, for that matter) ancestral land will not be discussed here, but solely the interpretations of this theme in Serbian archaeology. Although the majority of authors working in this tradition have given priority to the Dionysian principle of the Nietzschean mythological opposition, as an alleged indicator of deep palaeo-Balkan continuity and autochthonous substrate, the Apollonian principle is also present and important in the Serbian archaeology, precisely due to the ideas of Hyperborea. It has been widely known that from the beginning of 20th century Miloje M. Vasić interpreted the entire praehistory of the Danube valley, especially its ritual aspects, in the key of the Greek cults, religion and mythology (firstly Bronze Age Aegean, and then Classical). The Hyperborean theme is present in his early works, to becomes fully developed in the first volume of *Praehistoric Vinča* (1932), even emphasized in a separate chapter (*Vinča and the Hyperborean Myth*). Vasić discussed the artifacts and ritual practices at Vinča and interpreted them in the light of the myth of Apollo and the Hyperboreans sending their gifts from the North to Delos. He explicitly argued that his excavations proved beyond doubt that the myth of

the Hyperboreans must refer to the traditions of Vinča and the Danube valley. He states that Vinča „at a certain point in time was in the mystical land of the Hyperboreans”. The support to Vasić’s interpretation of the Danubian Balkan Hyperborea came from Milan Budimir, writing that the classical myth of the happy and peaceful Hyperboreans north of the Danube has the factual background. Veselin Čajkanović – along with Vasić and Budimir, the third pillar of the idea of the ancient Balkan spiritual continuity and survivals of the deep autochthonous tradition – indirectly supported the Hyperborean theme. The paper by Draga Garašanin on the Bronze Age chariot clay model from Dupljaja (1951) is at the same time the contribution to the subject and a change of course: she interpreted the model chariot related to the myth of the Hyperborean Apollo, solar cult and heavenly chariot with swans. Vasić fervently disputed this interpretation, even claiming that the model chariot is in fact a forgery. This may come as a surprise to the readers not familiar with the history of archaeology in Serbia, but one should bear in mind that Draga Garašanin belonged to the group strongly opposing Vasić’s erroneous chronology of Vinča. In spite of this, in Serbian archaeology the chariot from Dupljaja became the central element of the narrative on the connections between Northern Europe, Balkans and the Aegean during the Bronze Age. Such interpretations, theoretically and chronologically modified, are still present in Serbian and even European archaeology, becoming an interpretive topos (chariot of Dupljaja=Apollo; aquatic birds=solar cult), largely thanks to the revival of the old idea that the „Hyperborean gifts” are in fact the Baltic cinnabarite. The original Vasić’s idea is thus changed, in spite of his severe opposition, though he revisited the Hyperborean theme in his later works. The reflection of Vasić’s ideas may be recognized in some interpretations of spiritual continuity of the „autochthonous Balkan substrate”, e.g. in the works of Aleksandar Jovanović frequently mentioning the *epichorean* (i.e. local) antiquity of Hyperborea.